

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2019

TSUMBANDILA YA U MAKA

MARAGA: 70

Tsumbandila iyi ya u maka i na masiatari a 9.

KHA VHA PFESESE:

- Memorandamu uyu u tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga wothe lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho taniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi newe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiwaho kha mutangano wa ndinganyiso.
- Memorandamu uyu u do thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho musu u tola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**NDAELA KHA VHATOLI/VHAMAKI****Maga a u tola/maka tholokanyondivho:**

- Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleto wo khakheaho na vhukhaki ha luambo kha phindulo zwi songo newa ndatiso nga nda ha musu vhukhaki honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhaki vhu di fanela u sumbedzwa.)
- Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye ito kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha di pfala, hu songo vha na ndatiso. Honeha, arali ipfi li bvaho kha luwe luambo lwo shumiswaho kha tshibvedzwa nahone la lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a tangedzea.
- Kha mbudziso dzo vuleaho, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/Thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- A hu na maraga dzine dza tea u avhelwa phindulo dzi todaho NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE. Tshiitisi/Thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- Musu phindulo ya ipfi lithihi yo lavhelelwa, hone mulingiwa a nea fhungo lothe, kha a newe maraga; tenda fhedzi ipfi lo lavhelelwaho la talelwa kana lo sumbedzwa.
- Musu mbuno mbili/tharu dzi tshi todiwa, ngeno nnzhi dzo nekudzwa, kha vha make fhedzi mbili/tharu dza u thoma.
- Kha vha tangedze u fhambana ha nyambotavhi.
- Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha tangedze ZWOTHE, ledere li livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vudalo.

MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA U WANA THALUTSHEDZO NA U PFESESA

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

1.1 Ndi ngauri n̄wana a tshi bebiwa u vha a si na tshine a ðivha/ṭalukanya.√ (1)

- 1.2 - Ndi u kondelela.
 - U vha na mbonelaphanda.
 - U khwathisa tshanda.
 - Mikhwa na milayo.

[Zwivhili fhedzi.]√√ (2)

- 1.3 - Ndi u kaidza n̄wana uri a si tambise zwishumiswa zwa mulilo.
 - Ndi u kaidza n̄wana uri a songo bambela hune ha vha na maḍi manzhi.

[Zwivhili fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

- 1.4 - Ndi u gudisa n̄wana mikhwa yo teaho.√
 - U tshila nga u vha tsumbo/tshivhoni muṭani.√ (2)

- 1.5 - U ṭhogomela/vha na ndavha na khonani dzine n̄wana wau a tamba nadzo.
 - Vhabebi kha vha ðivhe khonani dza n̄wana/vhana vhavho.
 - Vha songo tendela n̄wana/vhana vha tshi ya maḍikiṭani a vhusiku.
 - Vhabebi kha vha ðivhe vhabebi vha khonani dza vhana vhavho.
 - U ðivha hune vhana vhavho vha tamba hone.

[Zwivhili fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

- 1.6 Ndivho ya muṇwali ndi u tsivhudza vhana uri vha songo tenda u langwa nga mitsiko ya dzikhonani/zwigwada/Vhabebi kha vha tsivhudze vhana kha zwikhukhulisi zwine vha nga ṭangana nazwo vhutshiloni.√√ (2)

- 1.7 N̄wana u lulamiswa na u gudiswa kutshilele kwonekwone musi a tshee muṭuku.√√ (2)

- 1.8 C/u ṭuṭuwedza vhushaka havhuḍi vhukati ha mubebi na n̄wana. (1)

1.9	Mvelele ya musalauno/Tshikhuwaw√	Mvelele ya musalaula/Tshivenda√
	N̄wana o vhofholowa, u vhudza mubebi thaidzo (khaedu) dzawe/mubebi na n̄wana vha somolana zwa haṇwani.√	N̄wana ha ambi na mubebi nga ha thaidzo dzawe, u vhudza makhadzi kana muṇwe muthu muhulwane a vha ene zhendedzi la mafhungo awe.√
- (4)

- 1.10 - Ndo vha ndi tshi do dzula fhasi na nwana wanga nda mu kaidza.
 - Ndo vha ndi tshi do mu sumbedza zwiito zwivhi zwe a didzhenisa khazwo na masiandaitwa ane a nga tangana nao.
 - Ndo vha ndi tshi nga mu isa ha vhashumelavhapo uri vha lingedze u mu thusa kha u dibvisa kha ayo maitele mavhi.
 - Ndo vha ndi tshi do mu todela vhathu vhahulwane vha muta/vhafunzi/vhadededzi uri vha mu laye kha maitele awe a si avhudi.

[Maraga 3 kha mbuno tharu dzi pfalaho.]√√√ (3)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.11 Tshi ri gudisa uri muta wo takalaho u la wothe fhethu huthihi/Muta kha u ite zwithu u fhethu huthihi. √√ (2)
- 1.12 Ndi a takala√ musi ndi tshi vhona muta wa vhathu vha laho vhothe vho takala.√ (2)
- 1.13 Ee, a a tanganedzea.
 - Muta u a kona u dzula wothe fhethu huthihi.
 - Hu a fhateya vhushaka havhudi vhukati ha mirado ya muta.
 - Vhana vha guda u amba vho vhotholowa na vhabebi vhavho.

KANA

Hai, ha tanganedzei.

- Maitele a Tshivenda ha tendi vhabebi vha tshi la na vhana fhethu huthihi.
- Zwi ita uri vhana vha nyadze vhabebi.
- Vhana a vha koni u ita zwine vha funa vha tshi shavha vhabebi.
- Mufumakadzi ha nei vhathu zwiliwa o ima.
- Muthu ha nwi/li madi/zwiliwa o ima.

[Maraga 2 kha mbuno mbili dzi pfalaho.] √√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA B

- 1.14 Vhutumani ndi ha uri zwibveledzwa zwothe zwi khou amba nga ha vhushaka vhune ha tea u vha hone mutani.√ Kha mafhungo a **TSHIBVELEDZWA TSHA A**, hu khou bviselwa khagala vhudifhinduleli ha mubebi kha kualusele kwa nwana,√ ngeno kha **TSHIBVELEDZWA TSHA B** ri tshi vhona muta une wa sumbedza vhushaka havhudi vhukati ha vhabebi na vhana vhe fhethu huthihi.√

[Maraga 3 kha phindulo i pfalaho.] (3)

TSHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO

MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU

Ndila ya u maka manweledzo:

Manweledzo a tea u makiwa nga ndila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga:**
 - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (maraga 1 kha mbuno).
 - Maraga 3 ndi dza luambo.
 - Thanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
 - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
 - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
 - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
 - Khouthesheni dza u bva kha 6–7: ni songo avhela maraga dza luambo
 - Khouthesheni dza u bva kha 1–5: avhelani maraga 1 ya luambo

PFESANI:

- **Tshivhalo tsha maipfi:**
 - Vhamaki vha tea u khwathisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho.
 - Vha songo tusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwaho tsho khakhea. Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo la u fhedzisa li re ntha ha tshivhalo tsho tetshelwaho, vha litshe ayo maiwe a manweledzo o salaho.

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA C

NO.	KHOUTHESHENI	NO	MBUNO
1	'Musi muthu o neta u tea u diambusa hu u itela u bvisa mabiko na u netulusa muvhili u itela uri khofhe dzi fare zwavhudi.'	1	Muthu kha tambe a sa athu u edela u itela u fara khofhe zwavhudi.
2	'Lufherani lwa u edela kha hu vhe fhethu ho dzikaho hu si na phosho uri muvhili u awele zwavhudi hu si na u khakhisea nga miungo ya radio, thelevishini kana lutingothendeleki.'	2	Lufherani lwa u edela hu songo vha na phosho.

3	'Muthu u tea u edela tshifhinga tsho linganelaho tshine tsha anganyelwa henefha kha awara dza malo uri a vuwe muvhili wawe wo netuluwa.'	3	Tshifhinga tsho anganyelwaho tsha u edela ndi awara dzi swikaho henefha kha dza malo.
4	'U tangedza lutingo vhusiku muthu o edela zwi vhangani uri u dzhie tshifhinga u dovha hafhu wa farwa nga khofhe.'	4	U tangedza lutingo vhusiku zwi khakhisa khofhe.
5	'Zwiludi naho zwi zwavhudi muvhilini wa muthu, zwi tea u nwiwa tshifhinga tsha u edela tshi sa athu u swika ngauri zwi ita uri muthu a vuwe lu sa fheli a tshi ya u dithusa.'	5	Zwiludi zwi tea u nwiwa nga tshifhinga tsho teaho.
6	'Mishonga ya u thivhela khofhe a yo ngo vhuya ya fanywa u nwiwa ngauri i khakhisa kuedetshele kwavhudi.'	6	Mishonga ya u thivhela khofhe i songo nwiwa.
7	'Ndi zwa ndeme u tandulula thaidzo ye muthu a tanga nayo masiari musi a sa athu u edela ngauri zwa sa ralo u do fhedza tshifhinga tshilapfu a tshi khou humbulesa nga hayo.'	7	Muthu kha tandulule thaidzo musi a sa athu u edela.
8	'U edela ndi maitete avhudi a u awedza muvhili khathihi na muhumbulo.'	8	Muthu kha awedze muvhili na muhumbulo nga u edela.

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

U edela ndi tshithu tshavhudi, ndi ngazwo muthu a tshi fanela u tamba uri a fare khofhe zwavhudi. Lufherani lwawe hu songo vha na phosho nahone muthu u anganyelwa u edela awara dza henefha kha malo. U tangedza lutingo vhusiku zwi a mu na u nwa zwiludi na mishonga ya u thivhela khofhe musi a sa athu ya u edela khakhisa khofhe. Hone thaidzo dza masiari kha dzi tandululwe muthu a sa athu u edela u itela uri a kone edela khofhe dzavhudi. Muthu kha awedze muvhili na muhumbulo nga u edela

[Maipfi a 92]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Maga a u tola/maka

- Mupeleto:
 - Phindulo ya ipfi lithihi i tea u newa maraga naho mupeleto wo khakhea, nga nda ha musu vhukhaki uho vhu tshi shandukisa thalutshedzo ya ipfi lenelo.
 - Kha phindulo ya fhungo lo dalaho, vhukhaki ha mupeleto vhu tea u newa ndatiso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
 - Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (aburivesheni), phindulo i tea u newa i kha mupeleto wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafhungo zwi tea u vha zwi kha divhafhungo/girama yoneyone, nahone yo newa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha tangananedze ZWOTHE, ledere li tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 Ndi tshikili tsha u gudisa u lugisa/maga goloi,√ ngauri kha tshifanyiso hu vhonala goloi ine ya khou lugiswa/magiwa. √ (2)
- 3.2 Mulaedza ndi wa uri vha gudisa nga ndila ine a hu na tshine muthu a do sala a sa tshi divhi nga ha u lugisa/maga goloi/Vha gudisa vho dimisela nahone nga ndila i sa shaedziho na khathihi.
[Na zwiwevho zwi pfalaho.]√√ (2)
- 3.3 Ndi khephusheni/ndi fonto khulwane/madanzi.√ I khou shuma u kunga vhataleli uri vha ye u guda u lugisa/maga goloi.√ (2)
- 3.4 B/vhagudisi vha hone vha na ndivho yo dziaho vhukuma.√ (1)
- 3.5 Ee. Ndi ralo ngauri:
- Vhunzhi ha avha vhashumi vha vhonealaho afha ndi vhaswa.
 - Vhaswa vha dzhenelela kha ndowetshumo dza vhuinzhiniara vha nga vhuelwa vhukuma nga u wana zwikhala zwa mushumo.
 - Vhaswa vha tsha di vhaho na nungo na ndalukanyo dzo teaho ndi/vha nga vha tshiko tshihulwane tsha ikonomi shangoni.

[Arali mulingiwa a da na kuhumbulele kwo fhambanaho na ukwu, vhamaki/vhatoli kha vha sedzuluse vha avhele maraga ho teaho.]

[Maraga 3 kha mbuno tharu dzi pfalaho.]√√√

(3)
[10]

MBUDZISO YA 4: KHATHUNI

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

4.1 Ndi guda uri tshikoloni kha ri dikumedzele kha mishumo yashu ya tshikolo/U zwifha a si zwavhuḁi.

[Kana zwinwevho zwi pfalaho.] √

(1)

4.2 U sumbedza o dinalea/sinyuwa.√

(1)

4.3 Kha fureme ya 1, vhana vho tou didzhenisa tshoṭhe kha zwa pfunzo zwine zwa vha zwo lavhelelwaho tshikoloni√ ngeno kha fureme ya 3 vhana vha khou vhangisana/lwela thambo ine vha khou i shumisa henefho kilasini, zwine zwa vha zwiito zwo bvaho tshikoloni/zwi sa takadzi/zwi sa tangedzei.√

(2)

4.4 C/lisalavhunzhi.√

(1)

4.5 Hu khou taniwa vhudifhinduleli ha vhana vhane vha kona u digudisa nga vhone vhaṅe/U dikumedzela tshoṭhe kha mushumo wa tshikolo.√√

(2)

- 4.6
- Vhagudi/vhana vha litshe zwa u lwa/semana kilasini.
 - Zwikoloni kha hu vhe na milayo yo khwathaho i langaho vhudifari ha vhana.
 - Vhana vha tea u dinekedzela mishumoni yavho ya tshikolo.
 - Muthu a tshi toḁa tshithu kha tou humbela.

[Zwiraru fhedzi zwi pfalaho.] √√√

(3)
[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA F**

- 5.1 **Vhulimi** ndi hone ho faraho ikonomi ya shango lashu. ✓
Zwiliṅwa zwa makhadzi wanga zwo liwa nga zwivhungu. ✓ (2)
- 5.2 Muanaḷo zwiliṅwa zwawe zwo vha zwi tshi tou titima vhukuma ngauri/vhunga✓ o vha e na tshomedzo dzothē dzo teaho mushumo uyo. ✓ (2)
- 5.3 **U ḍo vha thuthuwedzo** khulwane kha vha thangana yawe/O vha thuthuwedzo khulwane kha vha no ḍo vha thangana yawe. ✓ (1)
- 5.4 Isani.✓Vhabebi **isani** vhana zwikoloni.✓ (2)
- 5.5 Duvha ḷa tshivhidzo vhamusanda **vho vha vha songo takala.**✓ (1)
- 5.6 Li nga shandukisa kuhumbulele kwa vhaswa vhane vha dzhia vhulimi u mushumo wa fhasi/u sa dzi/u sa pfumisi lune vha nga mbo ḍi thoma u tevheḷa/takaleḷa buḍo ili/dzhia buḍo ḷa vhulimi li ḷa ndeme vhutshiloni/Vhaswa vha tea u dzhiela nthā vhulimi vhunga na wone u mushumo u dzhenisaho masheleni manzhi./
- [Maraga 2 kha muhumbulo u pfalaho.]✓✓ (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70